

MARULIĆEVE »STAROZAVJETNE LIČNOSTI« I ANTIČKA BIOGRAFSKA TRADICIJA

Darko Novaković

1.

Marulićevo djelo *De veteris instrumenti viris illustribus commentarium* našlo se u kritičkom obzoru domaće književne historiografije krajem sedamdesetih godina, kad ga je prvi put izdao njegov otkrivač, Šime Jurić.¹ Pet godina potom objavljeno je drugo, popravljeno izdanje, koje je priredio, popratio usporednim hrvatskim prijevodom i podrobno komentirao Branimir Glavičić.² Iako je na taj način Marulićev tekst izašao iz uskih granica specijalističke dostupnosti, teško bi bilo reći da je pobudio trajniji autonomni interpretativni interes — uz doista rijetke izuzetke, kao što je, primjerice, Glavičićeva studija o njegovu jeziku i stilu.³ Tu činjenicu, dakako, ne treba pretjerano dramatizirati, jer se objašnjenje samo nadaje: *Starozavjetne ličnosti* nisu ni toliko dobro, ni toliko opsežno, ni toliko utjecajno djelo da bi se njihovo književnopovijesno situiranje moglo smatrati prvorazrednim zadatkom. Ipak, taj sažet prikaz stotinjak istaknutih osoba *Staroga zavjeta* ima svoje mjesto u skupini Marulićevih *opera minora*, u najmanju ruku kao dobar kritički korektiv za zaključke do kojih se dospijeva, ili se već dospjelo, tumačenjem drugih Marulićevih tekstova. *Starozavjetne ličnosti* jedan su od brojnih Marulićevih sastavaka »u drugom stup-

nju«, jedna od prerada istaknutih tradicionalnih tekstova u koje se Marulić upuštao iz različitih pobuda: didaktičkih ili autodidaktičkih, beletrističkih ili vježbovnih, rekapitulirajući ponekad za znalce opsežniju lektiru, nudeći ponekad neupućenima nadomjestak za nju. Kad je riječ o epitomama, preinakama sažimanjem, nekoliko ih je u oporučnom katalogu Marulićeve knjižnice izrijekom spomenuto kao Marulićevo djelo, npr.: *Compendium Biblie per Marcum Marulum*, *Compendium vite apostolorum per Marcum Marulum*, *Valerij Maximi compendium per Marcum Marulum itd.*, a za barem još neke razložno je pretpostaviti da bi također mogle potjecati od Marulića, iako se u njih ne spominje njegovo ime (npr. *Compendium Elegantiarum Valle*, *Electa ex Marciale et Silvis Statii et Hgino et quedam ex Platone*, možda i *Compendium Plinij Naturalis historie*).⁴ Dakako, ni u jednom slučaju nije riječ o onome što se u antičkoj retoričkoj tradiciji naziva *anaskeuē* ili *refutatio* — o pokušaju opovrgavanja tradicijom sankcionirane verzije nekoga zbivanja — nego o bogobojaznom čuvanju duha, ponekad i slova, prerađivana izvornika. Dakako da su u takvoj nepobitnoj generalnoj orijentaciji najzanimljivija upravo ona rijetka mjesta na kojima se, iz ovih ili onih razloga, postupa drugačije.

Neće biti zgorega objasniti zašto se u ovoj zgodi za interpretativni kontekst zabire upravo antička biografska tradicija. Da to nije jedini mogući kontekst, nepotrebno je dokazivati: Marulićev književni dug prema antici, srednjovjekovlju i humanizmu, u ideološkom smislu prema kršćanstvu i prema poganskoj tradiciji, previše je dobro poznat a da bi se ijedno od tako pobrojanih uporišta interpretacije moglo apsolutizirati. S druge strane, da je tako ustanovljen kontekst legitiman, može se dokazivati barem četverojako. Naizgled najprizemniji razlog, svakako prvi na dohvatu ruke, leži u naslovu koji je očigledno nadjenut sa sviješću o istoimenim antičkim zbirkama. Za jednu od njih, popularnu biografsku kolekciju Kornelija Nepota, štoviše znamo da ju je Marulić posjedovao u vlastitoj knjižnici.⁵ Drugi povod za razmišljanje nudi eksplicitan spomen jednoga od takvih tekstova, Jeronimova *De viris illustribus*, u prvoj rečenici autorskoga uvoda. Jeronimova je zbirka slijed književnopovijesnih biografija istaknutih kršćanskih autora od apostolskih vremena naovamo, a Marulić vlastitu sažetu kolekciju izrijekom spominje kao komplementarnu Jeronimovoj.⁶ Treći je razlog nesumnjivo krunski. Preuređivanje vremenski i mjesno nepovezane građe prema djelatnim osobama neminovno mora završiti u ovak-

vu ili onakvu životopisu, ma kako on bio štur, leksikonski distanciran ili tendenciozno ograničen samo na neke dohvatljive podatke. Napokon, na četvrtom, posljednjem mjestu, tvarnu potporu za traganje u tom smjeru nudi spomenuti oporučni katalog Marulićeve biblioteke, u kojem zatječemo cio niz naslova koji bi nas ovdje mogli zanimati, i nabожnih i poganskih. Mjesto takvih djela u Marulićevoj lektiri ne treba apriorno uveličavati, ali je jednako tako teško previdjeti njihovu množinu i raznovrsnost.⁷

2.

Znanstveno proučavanje antičke biografije utemeljio je početkom ovog stoljeća pionirskom studijom ugledni klasični filolog, veliki latinist Friedrich Leo (*Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Form*. Leipzig 1901). Rasprava koja je uslijedila ponegdje je upotpunila, a ponegdje i izmijenila Leovu generičku interpretaciju. Neki detalji periodizacijske sheme, tumačenje doktrinarne uloge velikih filozofskih škola, inovacijski impulsi značajnih predstavnika vrste, još i danas su predmetom ozbiljnih akademskih sporova. Ipak, Leova skica, uza sve dokazane manjkavosti, ostaje u temeljima moderne refleksije o antičkoj biografiji.⁸

Ovdje nije prilika da se opsežno raspravlja ni o povijesnom ni o teorijskom aspektu antičke biografije, ali je radi jasnoće argumentiranja nužno podsjetiti na neke njezine temeljne odlike. U uvjetima egalitarnoga društva kakva je rana grčka demokracija, građanin se teško može politički profilirati naspram kolektivu, a da takvo njegovo odstupanje od norme ne bude negativno vrednovano. Takvo odstupanje, pa i svojevrсна samodostatnost, dopušteni su, međutim, umjetnicima ili misliocima, pa se tako u grčkoj književnosti biografija kao genus najlakše javlja kao biografija pjesnika ili filozofa.⁹ Ako korijene biografskog interesa treba tražiti u antropocentričnom obratu koji se u grčkoj kulturi zbija na smjeni 6. i 5. stoljeća stare ere, tada je za široku književnu afirmaciju takva interesa trebalo pričekati procvat filozofskih i retoričkih škola u 4. stoljeću stare ere, u kojima se — između ostaloga — stalo učiti i to kako valja uočavati izoliranu osobnost, kako o njoj valja razmišljati, kako o njoj valja govoriti i pisati. Takvoj koncentraciji pažnje nesumnjivo je pridonijela i pojava politički istaknutih individualnosti u vremenu helenizma, poput Aleksandra Makedon-

skog, a i uznapredovalo raslojavanje društva, koje je olakšalo da pojedinci, osobito moćni i društveno utjecajni, postanu dostojan predmet književnoga opisa. U znanstvenoj raspravi nije sporno da je ozbiljna biografska produkcija otpočela u okrilju Peripatosa, filozofske škole koja je baštinila Aristotelovo učenje. Ono što jest sporno ime je prvog, oblikotvornog generičkog autora. Mnoge indicije govore da bi to mogao biti Aristoksen, znameniti glazbeni stručnjak iz Tarenta.¹⁰ Velika je poteškoća u tome što je peripatetička biografija gotovo u cijelosti izgubljena, tako da o biografskim koncepcijama Aristoksena, Hameleonta iz Herakleje (oko 300. pr. n. e.), Neanta iz Kizika, (oko 275. pr. n. e.), Hermipa iz Smirne (kraj 3. st. pr. n. e.) doznajemo samo iz druge ruke, vrlo malo i vrlo nepouzđano.¹¹ Jedini su, i to djelomični izuzetak biografi Antigon iz Karista na Eubeji (3. st. n. e.), sastavljač filozofskih životopisa na temelju osobnoga poznanstva, i Satir iz pontske Kalatide (oko 200. pr. n. e.), autor mnogobrojnih životopisa filozofa i pjesnika i očuvana životopisa Euripidova. No ni vijesti o toj dvojici uglednih predstavnika vrste, niti njihovi očuvani ulomci, ne dopuštaju dalekosežne zaključke o tome što su zapravo bila dominantna obilježja cjelokupne peripatetičke biografske produkcije u toj, vrlo ranoj fazi. Čini se, međutim, nespornim da su taj peripatetički impuls za opisivanje pojedinačnoga života prihvatili aleksandrijski filolozi, na čelu s legendarno sistematičnim Kalimahom (oko 300 — oko 240). Po svojem nagnuću književni povjesničari, po zaposlenju golemim dijelom bibliotečni savjetnici, aleksandrinci su vlastit biografski interes ograničili uglavnom na književne djelatnike, pridajući pri tom veću pažnju opipljivoj, dokumentarnoj osnovi životopisa.¹² Takav vidljiv otklon u stvarnoj i metodičkoj orijentaciji biografije imao je ozbiljne posljedice u generičkoj povijesti. Dok su za peripatetičare načelno bili zanimljivi životi svih, uključujući i ljude takve iznimne svjetovne aktivnosti kao što su političari i vojnici, aleksandrinci su se prvenstveno trudili oko životopisa pjesnika, dovijajući se kako da nedramatičnost društvene dimenzije biografije nadoknade dramskom prezentacijom slijeda teksta. Pjesničke su biografije pri tom mogle pružiti privid egzaktnosti, jer su se pozivale na utvrđivu kronologiju djela, na filološko iščitavanje tekstova, na njihovu konačnu pobrojanost i razvrstanost. S druge strane, neknjiževne biografije oduvijek su bile u opasnosti da se prometnu u štivo koje, doduše, nije bez svojih draži, ali koje ne može pru-

žiti uvjerljivo jamstvo da je ono što se čitaocu nudi gola faktografija.

Karakterološki interes peripatetičke škole bitno je utjecao na to da se u oba slučaja cjelina života izlaže i tumači prvenstveno iz doktrinarnе perspektive etike. No pripovjedno oblikovanje u načelu se značajno razlikovalo. U aleksandrijskoj je biografiji središnje mjesto opisa bio karakter junaka, njegov *êthos*; u peripatetičkoj pažnju prvenstveno zaokupljaju njegova djela, *prákseis*. U prvom su slučaju evocirana djela nuzgredna ilustracija karaktera, dok bi u drugom puko nizanje djela, nakon preliminarnе karakterološke naznake, moralo induktivno predočiti junakov *êthos*. Upravo zbog toga narativna strategija u »etičkoj« biografiji izabire egzemplarno argumentiranje, s prizivanjem na različite egzistencijalne sfere kao što su obitelj, krug prijatelja, suradnici na istom zadatku itd., ponekad po cijenu neprikrivene anakroničnosti ili krupnih elipsa kojima se značajni životni odsječci prešutno apsolviraju. Nasuprot tomu, »praktična« biografija u načelu se odlučuje za korektan kronološki prikaz, koji slijedi životni put od kolijevke do groba, a mjesta uvećane pripovjedne pažnje određuje prema vanjskim kriterijima tvarne junakove prisutnosti u svijetu.

Skicirano djetinjstvo antičke biografije, uz ovako opisanu razliku dvaju njezinih temeljnih koncepata, nije liženo mogućih ozbiljnih prigovora stručnjaka za antičke književnosti. Točno je da nema eksplisitne poetike antičke biografije ni za koje razdoblje, pa se svi zaključci moraju posredno izvoditi; točno je da ponuđen genetički nacrt nosi u sebi previše neodgonetnutih mjesta; točno je i to da se o mnogim uglednim biografima ne zna gotovo ništa, pa je tako skica povijesti antičke biografije depersonalizirana do stupnja koji se inače u antičkoj književnoj historiografiji doista rijetko zatječe. S druge strane, Leova generička interpretacija, koja je ovdje obrazložena uz nužne modifikacije, brojnim i raznovrsnim prigovorima odolijeva u jednom, temeljnom aspektu. Njezina nenadmašena strana jest kontrastivna analiza dvaju velikih antičkih biografa, neposrednih suvremenika: Svetonija i Plutarha. Dijakronijska konstrukcija koja tumači evidentnu razliku dvaju istodobnih biografskih koncepata od sekundarne je važnosti. Ono što ostaje izvan svake razumne sumnje jest zaključak o tome da se u Svetonija i Plutarha pripovijeda drugačije, s drugačijim ciljevima, s osloncem na drugačiju tradiciju. U klasičnom obrascu Svetonijeve biografije, životopisu Augustovu, pripovijeda se ukratko o podrijetlu bu-

dućega cara (1—4), potom se pregledno sažimaju glavne etape njegove vladavine (5—8), da bi zatim pripovijedanje prekinula programska rečenica: *Pošto sam u glavnim crtama izložio njegov život, obradit ću sada pojedine strane njegova života, ali ne u vremenskom slijedu, nego po vrstama, da bi se mogle što preglednije prikazati i shvatiti.*¹³ Ostatak životopisa dijeli se vrlo jasno u dva dijela. Prvi bilježi primjere Augustova javnog ponašanja, kao vojskovođe i državnika (9—61), dok drugi slijedi Augusta kao privatnu osobu, i tek na kraju, u posljednjih nekoliko poglavlja, u opisu Augustova kraja, objedinjuje obje linije kazivanja (61—101). Plutarhov je biografski pristup bitno različit. Na prvom su mjestu redovno podaci o junakovu podrijetlu. Uz prikaz mladalačke dobi obično je skiciran i njegov *ethos*; potom slijedi kontinuiran prikaz njegovih djela sve do smrti. Ako je u Svetonijevu poimanju biografske zadaće na prvom mjestu preglednost i dokumentiranost navoda, u Plutarha je prvenstven cilj koherencija kazivanja, višestranu pripovjedno osvjetljavanje jednoga jedinstvenog karaktera.¹⁴ Imamo li na umu takav pripovjedni cilj, nećemo se čuditi što se Plutarh odlučuje za pripovijedanje visoke uzročne i vremenske povezanosti.

Dakako, ovakav razvedeniji kontrastivan opis dvaju antičkih biografskih modela ne bi nas nipošto smio navesti na pomisao da među njima nema dodirnih točaka. Zajedničke su im, ponajprije, supstancijske konstante kao što su podaci o podrijetlu, vremenu rođenja, temeljnoj djelatnosti, doživljenoj dobi, okolnostima smrti. Kad je to moguće, i u mjeri u kojoj je to moguće, i jedna će i druga biografija izvijestiti i o fizičkom izgledu junaka. Što se tiče oblikovne dimenzije biografije, monotonija autorskog pripovijedanja rado se razbija autentičnim riječima likova. S obzirom na relativnu kratkoću forme, osobito se rado odabiru apoftegme, kratki iskazi junaka zabilježeni u nekim prijelomnim životnim trenucima. Od takvih apoftegmatskih ukrasa na posebnoj su cijeni predsmrtni riječi, koje imaju povlašten status kao karakterizacijsko sredstvo: one su posljednji, neoboriv dokaz ispravnosti karakterološke skice koja im je prethodila. Drugi oblikovni uzus biografije na koji ovdje možemo upozoriti jest diskretna prisutnost autorskoga pripovjedača. Dopušteni su, čak i dobrodošli, komentari o etnografskim, geografskim, povijesnim, obrednim ili kakvim drugim kuriozitetima, ali se za takvu informaciju *extra causam* najvećim dijelom ne koristi upadljivo prvo lice singulara. S druge strane, takva promjena zamjenice konvencionalno je nenametljiva kad je riječ o

provjeri izvora, komentiranju vlastita posla, najavi onoga što u biografskom prikazu tek slijedi. Napokon, za razliku od modernog poimanja »znanstvene« biografije, antički biograf smije uranjati u svijest svojih likova i u njoj tražiti objašnjenja za njihove postupke, iako najbolji među njima to čine s naglašenim osjećajem za mjeru. Unutrašnji poticaji nekoga čina najčešće se apsolviraju jednim ili dvama glagolima »unutrašnjeg osjećanja« kao što su: »nadao se«, »vjerovao«, »slutio« itd.

Bez obzira na to kako očitavamo povijest antičke biografije, njezinu teoriju i njezinu praksu, oko jednoga se zaključka svakako moramo složiti. Svetonijeva odluka da značajan segment rimske povijesti prikaže kao slijed carskih života imala je dalekosežne kulturnopovijesne posljedice. Analitička historiografija, kakvu je prakticirao još njegov veliki suvremenik Tacit, potisnuta je u rimskoj književnosti definitivno u korist vladarske biografije — s vremenski udaljenim i doista osamljenim izuzetkom Amijana Marcelina u četvrtom stoljeću nove ere (oko 330 — oko 400).¹⁵ Međutim, to što je na mjesto historije dospjela biografija bio je tek prvi korak. Kasnoantička ljubav prema kompendijima, sažetim i brzo dostupnim znanjima, utjecala je na to da se i ta, već preoblikovana historiografija stane pojavljivati u novoj formi brevijara: bitnu kvalitativnu mijenu učvrstila je tako i značajna kvantitativna promjena. Iz te perspektive cjelovita se povijest antičke biografije ne može sagledavati isključivo kao interni generički problem. Ono što se sredinom drugog stoljeća poslije Krista očitovalo u cjelini književnopovijesnoga procesa kao nadomještanje jedne etablirane vrste drugom, u četvrtom se stoljeću prometnulo u nadomjestak nadomjeka. Upravo tu surogatnu prirodu antičke biografije treba držati na umu ako želimo proniknuti u temeljne pobude Marulićeva generičkog izbora pri sastavljanju *Starozavjetnih ličnosti*.

3.

Marulić je tekstove antičkih biografa u očuvanom oporučnom popisu svoje knjižnice svrstao u odjeljak *Historici*. U tom su popisu — između ostalih — i Plutarh i Svetonije i jedan biografski kompendij kasnoantičke provenijencije o kojem će još biti riječ. Sve nam to, dakako, ne pomaže previše. Koje je od netom spomenutih odrednica vrste Marulić poznavao, a koje priznavao, da li je možda važne karakteristike

genusa pronalazio u nečemu što ova kratka skica nije mogla obuhvatiti, na koji je način razumijevao generičku povijest, možemo samo posredno zaključivati po njegovoj biografskoj praksi. Najbolje očitovanje te prakse nesumnjivo su *Starozavjetne ličnosti*. Dakako, Marulićevi nacrti života istaknutih starozavjetnih osoba sputane su biografije, »palimpsesti«, prikazi koji se jedino mogu interpretirati uz istodobno uvažavanje izvornoga teksta — u ovom slučaju Biblije. Ključni se niz pitanja stoga može ovako postaviti: što se u Marulića pripovijeda baš kao u predlošku? Što se ispušta a što dodaje? Ima li preinaka? Da li su stvarne ili oblikovne? I napokon — kakvo uporište za bilo koji od spomenutih postupaka nudi antička biografska tradicija?

Nema sumnje da je biblijska građa za Marulića u načelu bila nedodirljiva u svojoj vjerodostojnosti, nedodirljiva i u stupnju svoje informativnosti. Tako se zbog šturosti izvornih podataka neke potencijalne biografije promeću u gole genealogije, a druge se — npr. biografije proroka — zbog jednostranosti biblijskoga prikaza pretvaraju u doksografske nacрте. Temporalna i kauzalna organizacija ishodišnog materijala načelno nisu »poboљšavane«, pa su tako vremenske elipse iz predloška ostale nepopunjene i u Marulićevoj preradi, a nejasne uzročne veze nisu eksplicirane nedokumentiranim domišljanjem. Simptomatičan je u tom pogledu suzdržan pripovjedačev stav o grijehu Mojsija i Arona, zbog kojega im je izmakla Obećana zemlja (*Tu zgriješišе Mojsije i Aron; str. 53*). Presudan događaj u životu braće apsolvira se jednako zagonetno kao i u Bibliji. I inače se znanje jasno luči od nagađanja, pa se čak i tako važan podatak kao što su okolnosti i mjesto smrti može ispustiti ukoliko za nj nema biblijske potvrde (usp. npr. završnu konstataciju u prikazu Ezekijelovu, str. 183: *No kako li je završio svoj život i gdje li je bio pokopan, ne sjećam se da sam igdje o tome čitao. Smatram ipak da je ondje umro gdje je i prorokovao i da je ondje bio i sahranjen.*) Upravo ovako neprikriven pripovjedačev komentar vlastita posla najbolje govori o tome koliko je snažna generička konvencija posrijedi. Vrlo se rijetko koristi neki drugi izvor osim Biblije, a kad se to zbiva, izrijeком se naznačuje (usp. npr. Euzebija — str. 85; Josipa Flavija — str. 181; sv. Jeronima — str. 187). Obilno se i često navode riječi prikazivanih osoba u različitim situacijama koje su sugerirane kao prekretnе ili barem važne. Pri tom je, u načelu, jedina dopuštena intervencija ona kojoj je podvrgnuta i sva ostala građa: kraćenje bez mijenjanja.

Ovdje je nemoguće detaljno prikazati što se sve sažimanjem ispušta u svakoj pojedinoj biografskoj natuknici. Upozorimo, ipak, na dvije uočljive tendencije. U obaveznom rodoslovlju uglavnom izostaje ime majke, koje, dakako, u kršćanskoj tradiciji ima drugačiji status nego u židovskoj. I neke zazorne manifestacije spolnosti evociraju se eufemistički ili potpuno ispuštaju (usp. npr. izbjegavanje da se spomene incestuozna narav Rubenove veze s Bilhom, str. 31; prešućivanje Davidova mnogoženstva, str. 89), što je sasvim u skladu s Marulićevim otprije poznatim puritanizmom. Sve ostalo, više ili manje, stvar je procjene pripovjedne relevancije u svakom konkretnom slučaju, a ovdje se u takva pojedinačna rješenja, na žalost, ne možemo upuštati.

Uz očekivan izostanak tvornih preinaka — o nizu zacijelo nesvjetskih omašaka iscrpno i pouzdano obavještava Glavičićev komentar — vrijedno je upozoriti na dvije formalne varijacije. Obje se prvenstveno tiču vladarskih životopisa. Bez obzira na mjesto u predlošku, godine života, odnosno godine vladanja redovno se spominju *na kraju* ili *pri kraju* životopisa, kao svojevrsna egzaktna rekapitulacija. Čitalac Svetonijevih carskih životopisa prisjetit će se da i rimski biograf takve podatke osobito rado smješta *pri kraju* životopisa.¹⁶

Druga transformacija također je skromna dometa, ali je tako sustavno primjenjivana da vrijedi na nju pobliže upozoriti. Najbolja su ilustracija za nju životopisi *Kraljeva Izraela* i *Kraljeva Jude*, u oba slučaja po 19 istovrsnih, ponekad vrlo kratkih biografija. U oba odjeljka vidljiva je tendencija da se obuhvatan i eksplicitan etički sud o pojedinom vladaru uvrsti na prvo mjesto poslije najnužnijih podataka o podrijetlu. Takvoj apriornoj, autoritarnoj karakterizaciji izmiču od kraljeva Izraela samo Jeroboam, Baša, Ela, Zimri, Jehu, Šalum i Menahem, a od kraljeva Jude Abijam, Joaš, Azarja i Gedalija, i to tako što je za neke među njima takva etička procjena pomaknuta prema sredini ili kraju kazivanja, dok su drugi tako letimično evocirani da u njihovoj biografskoj skici praktički i nema mjesta za bilo kakav srodan sud. U svim ostalim slučajevima karakterizacijski postupak počinje opisanom, ranom pripovjedačevom intervencijom, prije no što se pripovjednim nizanjem djelā takva dalekosežna procjena na bilo koji način mogla utemeljiti. *Sin Jeroboamov Nadab kraljevao je dvije godine nad Izraelom. Činio je zlo u očima Gospodnjim ...* (str. 105); *Sin Jehuov Joahaz, kralj Samarije, činio je zlo ...* (str. 115); *Sin Joašev Jeroboam, kralj Samarije, zlo je radio ...* (str. 117). Ponekad je između

rodoslovlja i takve proleptičke konstatacije umetnut poneki čin, koji je, međutim, daleko od toga da bi opravdao težinu etičkoga komentara koji slijedi (*Omri je kraljevaio nad Izraelom dvanaest godina. Izgradio je Samariju. Zlo je činio ...* str. 107). Takvo rano smještanje etičkoga suda, na čijoj se pozadini potom očitava cijeli preostali životopis, karakteristika je, kako smo vidjeli, plutarhovskog odvjetka antičke biografske tradicije, kojemu okosnicu čini upravo niz: *génos — ethos — prákseis*. Ne treba, ipak, žuriti u zaključku, jer upravo istu takvu pripovjednu ekspoziciju nudi u adekvatnim odjeljcima vladarskih životopisa i Biblija, za kojom se Marulić, nema nikakve sumnje, prvenstveno povodio. No ako kulturnopovijesno zanimljivu konvergenciju dvaju kazivačkih modela ne treba pretjerano isticati, ipak je važno uočiti kako Marulić — uza sve uvažavanje strukturne pozicije biblijskih etičkih procjena u spomenutim životopisima — ipak jasno varira njihovu rigidnu formularnost.

Poslužimo se kao primjerom slijedom sedam kraljeva Izraela, od Jeroboamova sina Nadaba od Ahabova sina Ahazje. Taj niz odabiremo upravo stoga što su u njemu — kako smo netom spomenuli — i dva kralja koja izmiču apriornoj karakterizaciji: Ela i Zimri. Zaključak ilustracije morao bi stoga biti to manje podložan sumnji.

Prva *Knjiga Kraljeva*, *Vulgatin Liber malachim*, koji je predložak Marulićev za sve spomenute životopise, operira s nevelikim brojem etičkih opservacija koje apsolviraju cjelinu pojedinog vladarskog života. Najčešće među njima jesu sljedeće:¹⁷

a) <i>facere malum in conspectu Domini</i>	a) činiti zlo u očima Gospodovima
(<i>coram Domino</i>)	
a ₁ <i>facere malum in conspectu Domini super omnes qui fuerunt (antea)</i>	a ₁) Činiti zlo u očima Gospodinovima više od svih prethodnika
b) <i>ambulare in viis (alicuius)</i>	b) hoditi putem (nekoga)
b ₁) <i>ambulare in via patris sui et matris suae</i>	b ₁) hoditi putem svoga oca i svoje majke
c) (<i>ambulare</i>) <i>in peccatis (alicuius) quibus peccare fecit Israhel</i>	c) hoditi putem grijeha (nekoga), kojima je navodio Izraela na grijeh

čiti Marulićevim poznavanjem antičke biografske prakse. Poseban od-
vjetak te prakse tvorile su biografije u nizu. Nanizani životopisi, ob-
javljeni kao jedinstvena zbirka, jednostavno ne smiju ponavljati iste
formulacije, pogotovu ne više istih formulacija, na istom mjestu i s
istim, dalekosežnim ambicijama. Iako je pokazivao najdublje straho-
poštovanje za dokumentarnu dimenziju Pisma, Marulić je ipak njego-
vu mjestimičnu ostentativnu nebrigu prema bilo kakvoj stilizaciji po-
kušavao prekriti varijacijama na razini izraza, ostavljaju nedirnutim
bitan sadržaj biblijske obavijesti.

Dolazimo tako do odsječka koji s razlogom mora pobuditi najveći
interes. Čega u Marulića ima a u Bibliji nema?

Poslije svega što je rečeno jasno je da katalog takvih mjesta ne
može biti ni dug ni impresivan. Vjerujem, međutim, da je važna već
sama činjenica što takva mjesta postoje i što jasno pokazuju neosvi-
ještenu kolebljivost polazne pripovjedne koncepcije.

Najbezazleniji dodatak svakako tvore autorski komentari različita
sadržaja i opsega. Spomenuli smo već da je u antičkoj biografskoj tra-
diciji sasvim legitimno da biografski kazivač istupi kao autoritativan
tumač manje razumljivih mjesta, da istakne dileme istraživačkog pos-
tupka, da osvijesti strukturiranost teksta nagoviještanjem onoga što
ima biti rečeno ili podsjećanjem na ono što je već jednom bilo rečeno.
Svega toga ima i u Marulića.¹⁹ Ipak, nadilazi generičke konvencije anti-
čke biografije eksplicitno, dugotrajno prizivanje na biografovu sa-
dašnjost, kakvim je primjerice protkan cio odjeljak o četiri proroka
(str. 167—185), uzastopno glosiranje citata, obuhvatna alegoreza ili po-
lemički digresivni ispad kakav zatječemo, primjerice, u spomenutom
prikazu četiriju proroka ili u prikazu dvanaest proroka koji neposred-
no potom slijedi (str. 185—201). I sam je Marulić uočio upadljivost
takvih autorskih ekskurza i jedan od njih okončao nedvosmislenim ko-
mentarom: *Osjećam da sam se malo udaljio od svoje zamisli nastojeći
pokazati kako naši evanđelisti nisu u opreci s prorocima, već kako
posvjedočuju da se ispunilo to što su oni predskazali da će se dogodi-
ti. Nastavimo sada s ostalim proročanstvima toga proroka!* (= Izaije;
str. 177).

Druga je vrsta dodataka već daleko ozbiljnija. Još je od klasične
Auerbachove studije o mimezi — uza svu pretjeranu simplifikaciju u
kontrastivnom argumentiranju — dobro poznato kako su svijesti biblij-
skih junaka neprozirne, kako je, štoviše, i cio njihov afektivni svijet

izvan domašaja pripovjedne pažnje.²⁰ Takve je karakteristike izvornika nesumnjivo svjestan i Marulić te je, u skladu sa svojim temeljnim pristupom, u golemu broju slučajeva u potpunosti respektira. U nekoliko navrata, ipak, u duši prikazivanih likova otkriva pobude za koje mu Biblija ne daje nikakve potvrde. Tako, primjerice, oslobađanje iz sužanjstva Jojakina, odnosno Jekonije, kralja Jude, tumači važnom unutrašnjom mijenom: *kad se pokajao za svoj grijeh* (str. 137). Tekst predložka (2 Kr 25,27 IV Rg 15,27) ne daje mu nikakva povoda za takav zaključak. Na sličan način jakom sentencioznom opaskom pohvalno apsolvira jedan postupak Elizejev (*Darove što ih taj isti iznese preda nj ne htjede primiti kako ne bi trgovao onim što je badava primio*; str. 165), iako za takvo nedvosmisleno objašnjenje nema jamstva u biblijskom prikazu (2 Kr 5,16). Jonatanovo vraćanje talaca također se tumači bez ikakve potpore u izvorniku, s autoritativnim uvidom u stanje njegove svijesti (*Jonatan vrati taoce i omogući mu da krene s vojskom, jer se htio tako pridržavati mira da ni jednomu ni drugomu ne bude ni na teret ni na pomoć*; str. 207, 209; 1 Mak 10,46). Vidjeli smo da je takva nedokučiva unutarinja etiologija legitimna u antičkoj biografiji i to upravo u ovakvu, nenametljivom opsegu. Imamo sve razloge vjerovati da je Marulićev postupak stimuliran upravo tom tradicijom.

Treći Marulićev dodatak, koliko god valja priznati da je izoliran, uobličena je s tolikom razvedenošću da ga je nemoguće svrstati u kategoriju prizemnih previda. U biblijskoj priči o mučeničkoj smrti makabejske braće svaki od sedmoro junaka izgovara neposredno prije smrti oproštajne riječi pune vjere i prkosa (2 Mak 7). Za majku se, naprotiv, kratko kaže da je umrla »posljednja ... poslije svojih sinova« (2 Mak 7,41). Marulić, međutim, u obliku vjerodostojna navoda donosi njezine predsmrtne riječi: *Daleko mi je bolje poći u smrt za svojim sinovima radi Zakona Boga našega nego, griješeći Bogu, provoditi život ispunjen svim slastima ovoga svijeta* (str. 223). Zanimljivo je primijetiti da se cio taj nepotvrđeni citat u Marulića pojavljuje usprkos tomu što nijedna jedina od stvarno zabilježenih posljednjih riječi sinova nije prenijeta u *Starozavjetne ličnosti!* Ponovno je na djelu antička biografska konvencija prema kojoj od svekolika apoftegmatškog materijala najveću vrijednost imaju upravo *novissima verba*. Nepotov Atik, primjerice, završava život omanjom raspravom (*Att. 21,5—6*); Svetonijev Nerone u suzama ponavlja poznatu samodopadnu izjavu: *Qualis artifex pereo!* (c. 49). O rasprostranjenosti generičke konvencije govori najbolje

to što ju je Seneka odlučio parodirati u znamenitim posljednjim riječima skatološki raspoložena Klaudija: *vae me, puto concacavi me!* (Apol. 4). Marulićevo ponavljanje antičkog biografskog obrasca i ovdje je načas nadvladalo nad pažljivim iščitavanjem teksta Pisma.

Iako cilj ovoga napisa nipošto nije bio u tome da se otkrije jedan, »ključni« tekst u pozadini Marulićevih *Starozavjetnih ličnosti*, ovo je ipak dobra prilika da se upozori na to kako jedan od biografskih naslova u Marulićevu knjižničkom popisu zaslužuje posebnu pažnju. *Plinius: De viris illustribus* iz perspektive je suvremene klasične filologije fantomski tekst. Tako je, međutim, u brojnim srednjovjekovnim rukopisima, pa i u prvim tiskanim izdanjima, atribuiran kratak sastavak *De viris illustribus urbis Romae*, koji se danas obično tiska uz knjigu *De Caesaribus* kasnoantičkog historiografa-biografa Seksta Aurelija Viktora (druga polovica četvrtog stoljeća nove ere). Ovo posljednje zbog toga što je anonimni kasnoantički redaktor Viktorovim *Cezarima* pripojio spomenuto djelce i jednu kratku, anonimnu povijest ranoga Rima (*Origo gentis Romanae*), pa je takva kolekcija u tradiciji bila poznata i kao *Historia tripertita*. Osim razloga tekstne predaje, ovakvu rješenju pogodovalo je i to što je prvi izdavač koji je argumentirano osporio ovo djelce Pliniju (Andreas Schottus, u Antwerpenu 1579), sâm njezinim autorom — nesumnjivo pogrešno — proglasio Aurelija Viktora.²¹ Riječ je o standardnom udžbeniku rimske povijesti u kasnom srednjovjekovlju. Njegov posljednji izdavač navodi više od šezdeset kodeksa, što je doista golema brojka ako znamo kako je oskudna predaja nekih kapitalnih djela rimske historiografije.²² To anonimno djelce, koje upućenijima može korisno poslužiti kao podsjetnik, nije zanimljivo samo kao bilo koja druga moguća Marulićeva lektira unutar genusa. Od svih srodnih djela na popisu Marulićeve knjižnice ono je jedino i opsegom i ustrojstvom i namjenom uistinu prisposobivo *Starozavjetnim ličnostima*. Rimska je povijest ispričana kroz likove, uz mnogo neuspostavljenih ili loše obrazloženih veza koje znalca ne smetaju, jer mu je tekst ionako samo svojevrsan *aide-mémoire*. Ne na posljednjem mjestu, upravo je u toj knjižici Marulić mogao naći opravdanje za neprecizan naslov koji je nadjenuo svojem kompendiju. I u njoj je nedvosmisleno najavljeno da će biti riječi *de viris illustribus, o slavnim* m u ž e v i m a — ali se ipak bez okolišanja u 13. poglavlju govori o legendarnoj djevojci Kleliji, u 46. o Vestalki Klaudiji, a jednom se ženom, Kleopatrom, knjiga i završava.

Vjerujem da se na kraju možemo složiti kako nam *Starozavjetne ličnosti*, nesumnjivo jedan od Marulićevih sporednih tekstova, ipak daje povoda za nekoliko upotrebljivih zaključaka. Prvi se tiče samoga spisa i njegove koncepcije. Ideja da se povijesna cjelina sažeto izlaže u obliku slijeda likova, i to upravo na ovaj način, očit je dug Marulićevoj antičkoj lektiri. Drugi se tiče cjelovita Marulićeva pripovjednog koncepta. Izbjegavanje prekomjerne formularnosti pripovijedanja i nehotično fikcionaliziranje u tekstu deklarirane dokumentarnosti, pogotovu naravno toga fikcionaliziranja, jasno ukazuju na to koji su postupci za Marulića i inače imali posebnu narativnu atraktivnost. Napokon, kolebanje između neprikosnovena autoriteta Pisma i ovakve, makar i minimalne invencije, pokazuje poznatu dvojnost Marulića kao pisca na smjeni epoha. Na toj, najobuhvatnijoj razini, razini monografske interpretacije, *Starozavjetne ličnosti* ne dokazuju, dakako, ništa novo, ali dokazuju na nov način, i tu njihovu posebnost zacijelo vrijedi registrirati.

BILJEŠKE

¹ Faksimilirano izdanje i prijepis izvornika Š. Jurić; hrvatski uvod R. Bogišić. Zagreb 1979.

² *Marulić: Starozavjetne ličnosti*. Priredio i preveo B. Glavičić. Zagreb 1984. U daljnjim navodima preuzimam Glavičićev prijevod i paginaciju toga izdanja.

³ *O jeziku i stilu Marulićevih 'Starozavjetnih ličnosti'*, »Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru«, sv. 21—22. Zadar 1983, str. 89—105.

⁴ Za oporučni popis Marulićeve knjižnice usp. F. Rački, *Oporuka Marka Marulića*, »Starine JAZU« XXV, 1892, str. 151—163; P. Kolendić, *Marulićeva oporuka*. Split 1924; T. Ladan Marulićev 'Syllabus', »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine« I, 1975, sv. 1—2, str. 185—232.

⁵ Kornelije Nepot skriva se u popisu Marulićeve knjižnice pod imenom Emilija Proba. Riječ je o poznatoj zabuni u predaji teksta, prema kojoj je ime kasnoantičkog redaktora potisnulo autorovo ime. Usp. npr. *Die Textüberlieferung der antiken Literatur und der Bibel*, ur. H. Hunger, O. Stegmüller, H. Erbse, M. Imhof, K. Büchner, H.—G. Beck, H. Rüdiger. München 1975 (= Zürich 1961), str. 384—385.

⁶ Usp. prvu rečenicu autorskoga uvoda. Zanimljivo je primijetiti da toga Jeronimova djela nema na popisu knjiga Marulićeve knjižnice! Inače,

editio princeps Jeronimovih životopisa pojavila se još 1468 u Rimu; usp. H. Hunger et al., o.c., str. 592.

⁷ Evo njihova popisa: *Vite sanctorum et sanctarum. Emilius Probus. Vite Plutarchi. Plinius De viris illustribus. Svetonius De grammaticis. Vita Catonis Uticensis et Catonis Prisci et Marci Antonij. Svetonius de XII cesaribus. Pomponij Leti Cesares* (jedina zbirka humanističkih biografija!). *Laertius De vitis philosophorum*.

⁸ Najvažnije etape znanstvene rasprave poslije Lea obilježili su svojim studijama Duane Reed Stuart *Epochs of Greek and Roman Biography*. Berkeley 1928; Albrecht Dihle *Studien zur griechischen Biographie*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.—hist. Kl. III/37, 1956 (21970); Arnaldo Momigliano *The Development of Greek Biography*. Cambridge Mass. 1971 (talijanski prijevod Torino 1974); Bruno Gentili i Giovanni Cerri *Storia e biografia nel pensiero antico*. Roma — Bari 1983 (engleski prijevod najavljen za Amsterdam 1988).

⁹ O pjesničkoj biografiji, njezinu podrijetlu, intendiranoj publici i faktoografskoj pouzdanosti usp. temeljnu studiju Mary Lefkowitz *The Lives of the Greek Poets*. London 1981.

¹⁰ Leo je izvor peripatetičke biografije tražio u samom ustanovitelju škole, Aristotelu. Aristoksenovo prvenstvo energično zagovara Momigliano, s uvjerljivom argumentacijom (o.c., str. 76).

¹¹ Neant iz Kizika zanimljiv je za nas prvenstveno po tome što je prvi put u njega potvrđen naslov *O slavnim muževima* (*Peri endóksōn andrōn*); usp. Leo, o.c., str. 113; Momigliano, o.c., str. 71).

¹² Da se i uz takav postupak biografija može drastično fikcionalizirati, uvjerljivo pokazuje u spomenutoj studiji Mary Lefkowitz. O važnim hermeneutičkim implikacijama pjesničke biografije, koje nadilaze usko područje generičke povijesti, usp. i nedavno objavljenu knjigu Graziana Arrighettija *Poeti, eruditi e biografi. Momenti della riflessione dei Greci sulla letteratura*. Pisa 1987.

¹³ Usp. Leo, o. c., str. 8 i d.; Svetonijev tekst citiran je u prijevodu Stjepana Hosua Gaj *Svetonije Trankvil: Dvanaest rimskih careva*, Zagreb 21978, str. 63.

¹⁴ Za sažet popis Plutarhovih razlikovnih obilježja usp. npr. Leo, o. c., str. 187.

¹⁵ Usp. Leo, o. c., str. 1 i d.

¹⁶ Usp. npr. Svetonijeve rekapitulacije Tiberijeva života i vladavine (...*umre u vili Lukulovoj u sedamdeset i osmoj godini života, u dvadeset i trećoj godini svoje vladavine*; cit. prijevod str. 156—157) ili života i vladanja Kaligulina (*Zivio je dvadeset i devet godina, a vladao tri godine, deset mjeseci i osam dana*; cit. prijevod str. 191). Prvi navod potječe iz 73. poglavlja (od ukupno 76), drugi iz 59. poglavlja (od ukupno 60).

¹⁷ Uz adaptacije koje su u ovakvu navođenju nužne, tekst Vulgate slijedim prema izdanju koje je priredio R. Weber, a dotjerao B. Fischer (*editio minor*, Stuttgart 31984). Hrvatski prijevod, također uz nužne modifikacije, prema Bibliji »Stvarnosti«, Zagreb 1969.

¹⁸ U oba ova slučaja formule su atipično smještene bliže kraju nego početku prikaza.

¹⁹ Npr. *Ništa više ne nalazim da piše o Lotu* — str. 23; *Ništa više o njemu* (sc. Ezavu) *ne spominje Pismo* — str. 25; ... *i ostalo, kako je već rečeno* — str. 37; ... *Abijam, o kojem ćemo reći koju kad počnemo govoriti o drugim kaljevima Jude. A sada ćemo prikazati kraljeve Izraela držeci se njihova redoslijeda* — str. 103 itd.

²⁰ Usp. E. Auerbach (Auerbah) *Mimesis*. Beograd 1968, preveo Milan Tabaković, str. 12 i d.

²¹ Usp. *Sexti Aurelii Victoris Liber de Caesaribus*. Rec. Fr. Pichlmayr, editio stereotypa correctior R. Gruendel. Leipzig 1970, str. X—XI.

²² Usp, Fr. Pichlmayr, *o. c.*, str. XV—XVIII.